

Lada BADURINA
Rijeka

GRAMATIKA TEKSTA – I ŠTO DALJE?

Polazeći od dosadašnjih (ipak skromnih) iskustava gramatike s *tekstom* kao najsloženijom rečeničnom strukturom u radu će se nastojati ponuditi odgovor na središnje pitanje: zašto (strukturalistička) gramatika *nema sreće* s tekstom, ali i *vice versa* – zašto tekst *nema sreće* s tradicionalnom gramatikom? Ponajprije osvrnut ćemo se na doprinose pojedinih strukturalističkih škola u narastanju zanimanja za nadrečenično jedinstvo i/ili tekst (u prvome redu aktualne rečenične perspektive razvijene u sklopu praškoga lingvističkog kruga, potom systemske funkcionalne lingvistike/teorije i funkcionalne gramatike M. A. K. Hallidaya te naposljetku mlađe discipline gramatike/lingvistike teksta). Iskustva različitih teorijskih paradigmi pomoći će nam u pokušaju definiranja područja (nove) gramatike teksta te zadataka koji se pred nju trebaju i mogu postaviti, ali – još važnije – uvjerit će nas u to da je za potpuno razumijevanje kompleksna fenomena teksta, napose njegove komunikacijske biti, nužna višedisciplinarnost u pristupu jer – potvrđeno je – ni jedan gramatički model nije uspio ponuditi prihvatljiv odgovor na ključno pitanje što tekst čini tekstom odnosno po čemu ga govornici/sudionici komunikacijske situacije prepoznaju kao tekst.

Ključne riječi: tekst, gramatika, funkcionalna rečenična perspektiva, funkcionalna gramatika, lingvistika teksta

Počnimo s jednim paradoksom! S jedne strane spremno prihvaćamo činjenicu da je *tekst* način funkcioniranja jezika, da se posredstvom tekstova suočavamo s jezikom, odnosno da tekstove svakodnevno proizvodimo i/ili konzumiramo ili, drugim riječima, da *nema jezika bez teksta ni teksta bez jezika* (Halliday 2004: 3). Istovremeno s druge ćemo se strane morati suočiti s posvemašnjom nezainteresiranošću (tradicionalne¹) gramatike za tekst. Sasvim logično i očekivano pitanje koje nam se ovdje nameće – *zašto onda gramatika nije gramatika teksta?* – ne želimo shvatiti tek kao retoričko. Pokušat ćemo

¹ Svjesni činjenice da je takva kvalifikacija nedovoljno precizna, smatramo nužnim jasnije odrediti kako ovdje shvaćamo pojam tradicionalnosti u jezikoslovlju. Premda se nerijetko tradicionalnom gramatikom smatra *predlingvističko* izučavanje jezika, a posebno europske školske gramatike 18. i 19. stoljeća (Crystal 1992: 160 – natuknica *grammar*; Crystal 1997: 88), dakle predstrukturalistički pravci i škole (Matthews 2007: 412 – natuknica *traditional grammar*), s obzirom na to da se *tradicionalnost* redovito određuje u odnosu spram modernoga, novoga, suvremenoga, pa i avangardnoga, uzimamo si za pravo da tradicionalnima ovdje smatramo sve pristupe proučavanju jezika koji su prethodili (strukturalističkoj) suprasintaksi te naročito kasnijim teorijskim pravcima koji u obzir uzimaju – ili u središte istraživačkih interesa postavljaju – nadrečenično jedinstvo i/ili tekst.

stoga uputiti na moguće odgovore, rasvijetliti okolnosti koje dovode do svojevrsne *marginalizacije* teksta u gramatičkim opisima/propisima.

Smatramo, dva su uzroka takvoj situaciji, a kako su oni teško dokraja odvojivi, mogli bismo ih sagledati i kao jedinstven, ali kompleksan splet okolnosti.

Prvi ćemo razlog pronaći u samome *tekstu* – ne samo u njegovoj složenoj strukturi nego, još i više, u njegovoj slojevitoj naravi. Dakle, s jedne strane gramatika se, koja teži uspostavljanju gramatičkih modela, suočava sa zahtjevnim (i ne dokraja) rješivim zadatkom opisa (ili, možda, propisa?) strukture teksta, a s druge se strane – čak ako i u tome u nekoj mjeri uspije – nalazi pred još kompliciranijim pitanjem: *po čemu je, uopće, takva (složena) struktura tekst, i što je zapravo tekst?*²

Drugo, ne manje važnom smatramo činjenicu da i suvremene gramatičke opise/propise baštinimo od strukturalizma u jezikoslovlju. U (ne)razumnoj želji da se lingvistika potvrdi kao egzaktna znanost – i to na način na koji su egzaktne prirodne znanosti – strukturalisti su smatrali da samo jezik (*langue*), a ne i govor (*parole*), može biti predmet znanstvenih proučavanja. U takvoj je konstelaciji *tekst* – kao nepobitna potvrda komunikacijske (*razgovorne*) biti jezika – jednostavno morao loše proći! Gramatički su opisi/propisi završavali s razinom *rečenice* (tj. s rečeničnom sintaksom) – i to rečenice kao apstraktne, *jezične* jedinice.³ K tome – ili upravo zato! – ni sama rečenica nije mnogo bolje prošla u strukturalističkoj gramatici, pa su iz takva stanja stvari proizišle i manjkavosti tradicionalne, *rečenične* sintakse.⁴

S druge pak strane upravo su ograničenja sintakse sapete u čvrstim, i neprimjereno krutim, rečeničnim okvirima najavila novo poglavlje u razvoju (strukturalističkog) jezikoslovlja.

Naspram gramatičkom *formalizmu*, karakterističnome za strukturalizam u njegovoj „čistoj“ formi, pod okriljem su se (europskoga) strukturalizma zarana počele razvijati i različite *funkcionalističke* teorije. Pod funkcionalizmom u gramatici (i uopće u jezikoslovlju) podrazumijevat ćemo različite pravce, škole i učenja koji su na ovaj ili onaj način (i s različitim intenzitetima) uvažavali činjenicu da je jezik moćno sredstvo međuljudske komunikacije.⁵ Ključ-

² Uzgred, u činjenici da su jezične strukture što su veće i kompleksnije i gramatici teže savladive nalazimo *opravdanja* i za neke manjkavosti *tradicionalne*, rečenične sintakse, o čemu više u nastavku.

³ Napokon ne valja zanemariti ni činjenicu da su predstrukturalistički – mladogramatičarski – jezični opisi sasvim zapostavljali čak i rečeničnu sintaksu. Utoliko se, što se tiče proučavanja većih jezičnih struktura, ni dvadesetostoljetna strukturalistička gramatika nije imala u što ugledati i/ili na što referirati.

⁴ Ovdje ih nastojimo tek taksativno nabrojiti: nemogućnost rješavanja pitanja tzv. nekonstitutivnih dijelova rečeničnoga ustrojstva, tj. gramatičkog *viška* u sintaktičkim analizama; problem redosljeda sintaktičkih jedinica (neobilježen i obilježen); pitanje rečeničnih granica; problem određenja temeljnoga sintaktičkog pojma – *rečenice*. Podrobnije o tome u Badurina 2008: 9–16.

⁵ Sam koncept *funkcionalnosti* i *funkcionalizma* u jezikoslovlju nije, dakako, jednoznačan. Uvjetno bismo mogli govoriti o *vanijskoj funkcionalnosti*, naspram *unutarnjoj funkcionalnosti* jezičnih jedinica i jezičnih znakova kojoj su strukturalisti od samih početaka posvećivali veliku pozornost (naime insistiranje na *funkcionalnosti* jezičnih jedinica u sustavu; tako se npr. i

nim, upravo paradigmatiskim primjerima smatramo *tri* različita teorijsko-metodološka koncepta koja su u različitoj mjeri i na različite načine u obzir uzimala jezičnu komunikaciju i s time u vezi jezične strukture veće od rečenice: **(a)** aktualnu sintaksu ili funkcionalnu (aktualnu) rečeničnu perspektivu razvijenu u okrilju praškoga lingvističkog kruga (tzv. praški funkcionalizam); **(b)** sistemsku funkcionalnu teoriju i funkcionalnu gramatiku M. A. K. Hallidaya te naposljetku **(c)** gramatiku (i lingvistiku/teoriju) teksta.

(a) Funkcionalna (aktualna) rečenična perspektiva

Šezdesetih i sedamdesetih godina 20. stoljeća teorijom je tzv. *funkcionalne (aktualne) rečenične perspektive* praška škola – nakon De Saussureovih početaka i ženevske škole jedan od istaknutijih strukturalističkih pravaca – napravila važan, *funkcionalni* pomak u dominantno strukturalističkom poimanju jezika.⁶ Doslovce, za novu se teoriju može reći da se iznjedrila iz sintakse (preciznije: iz njezinih ograničenja); riječ je o teoriji koja je u punom smislu riječi *suprasintaktička*. Njezin se *funkcionalistički* aspekt ogleda u činjenici da se u obzir uzimaju i *uporabne* vrijednosti jezika, odnosno težište je na ulozu koju jezik (njegove strukture) ima u komunikaciji. Drugim riječima, razmatra se kako rečenica – točnije: *iskaz* – funkcionira u (pretpostavljenoj) komunikacijskoj situaciji (u prvome redu pisanoj, potencijalno i/ili sekundarno i u govorenoj).

Ukratko, na praško ćemo učenje podsjetiti predstavljajući – smatramo – dvije temeljne postavke njihove teorije.

Prvo, upravo s obzirom na činjenicu da je u središtu pozornosti pražana rečenica kao komunikacijska (a ne jezična/gramatička) jedinica, njoj se više ne pristupa kao potencijalnoj, nego, naprotiv, kao ostvarenoj (tj. aktualnoj/aktualiziranoj) veličini (stoga se praška suprasintaktička teorija naziva i *aktualnom sintaksom*). Takva – *aktualizirana*, u tekst (prije i više negoli u kontekst) uklopljena⁷ – ona postaje *obavijesno raščlanjiva*: naspram sintaktičkome ustrojstvu rečenice kao jezične/gramatičke jedinice *iskaz* ima svoje *obavijesno ustrojstvo* – *obavijesni subjekt* i *obavijesni predikat*, *temu* i *remu* i/ili *dano* i *novo*.⁸

fonologija, u strukturalizmu razvijena jezikoslovna disciplina, na samim svojim počecima određuje kao *funkcionalna* fonetika).

⁶ I ne samo zahvaljujući toj teoriji – osim ranijih zasluga za razvoj *fonologije* (kao *funkcionalne fonetike*) pražanima se pripisuje važna uloga u razvoju *funkcionalne stilistike* – u bitnome su modificirani strukturalistički pogledi na jezik, što je, napokon, školi i priskrbilo pravo na naziv *praški funkcionalizam*.

⁷ *Kontekstualna* uključenost rečenice/iskaza u funkcionalnoj će rečeničnoj perspektivi uglavnom biti svedena na tekstno (surečenično) okružje (u tom će smislu biti birani i primjeri kojima se to potkrepljuje). Uzgred spomenimo: *stupanj* uključivanja izvanjezičnih okolnosti u kojima se tekst (govoreni ili pisani) pojavljuje u lingvističke analize ovisit će o teorijskim konceptima na kojima te analize počivaju.

⁸ Ovdje samo upozoravamo na mogućnost distingviranja dvaju parova pojmova: *tema* i *dano*, odnosno *rema* i *novo*. Prema tom je tumačenju *tema* ishodišni dio dinamičke rečenice (rečenice kao komunikacijske jedinice), a *rema* dio koji nosi glavnu obavijest. Naprotiv, *dano* se i *novo*

Drugo, u vezi je s obavijesnim rečeničnim ustrojstvom (*danim i novim*) i pojam *komunikacijskoga dinamizma* (engl. *communicative dynamism – CD*). On se odnosi na organizaciju rečenice i njezinih dijelova usmjerenu prenošenju cjelovite obavijesti, pri čemu svi rečenični elementi nemaju istu komunikacijsku vrijednost, odnosno isti stupanj *komunikacijske zasićenosti* ili komunikacijskog dinamizma (usp. npr. Firbas⁹ 1992: 6 i d.; Firbas 2003¹⁰: 9). Ili, drugim riječima, *stupanj komunikacijskoga dinamizma relativna je veličina prema kojoj jezični element koje god razine pridonosi daljnjem razvoju komunikacije* (Firbas 2003: 10; usp. i Firbas 1992: 7–9). Komunikacijski će dinamizam Firbas, očekivano, dovoditi u vezu s kontekstualnom uključenošću rečenice/iskaza: primjerice, prva je rečenica odlomka/teksta kontekstualno neovisna (*context-independent*), ali će upravo ona osigurati *temeljno distribucijsko polje komunikacijskoga dinamizma* (usp. Firbas 1992: 74 i d.).¹¹ Nadalje u vezi će s kontekstualnom (ne)uključenošću biti i obavijesno (tematsko-rematsko) ustrojstvo iskazā.

Nakon podsjećanja na glavne postavke praške suprasintaktičke teorije predstoji nam zahtjevniji zadatak svojevrсна kritičkog sažimanja onoga što danas smatramo praškim naslijeđem. Pritom ćemo svakako imati na umu da je teorija funkcionalne (aktualne) rečenične perspektive općenito dobro prihvaćena u slavističkim filologijama, pa i u hrvatskoj,¹² da je donijela niz vrijednih novina u strukturalističko poimanje jezika te da je – što smatramo najvažnijim – zanimanje jezikoslovaca napokon usmjerila (i) prema *nadrečeničnom jedinstvu*, tj. *tekstu*. No budimo konkretniji!

odnose na kontekstualnu uključenost rečenice/iskaza. Utoliko rečenica ne može biti bez teme, ali može biti bez danog. Usp. Silić 1984: 67 i d.

⁹ Jan Firbas (1921–2000) istaknuti je sljedbenik učenja praške lingvističke škole. Djelovao je na sveučilištima u rodnome Brnu i u Pragu te gostovao na brojnim sveučilištima po Europi, Sjedinjenim Američkim Državama i Indiji. Istakao se prinosima o obavijesnoj rečeničnoj strukturi, ali i utemeljio pojam *funkcionalne (aktualne) rečenične perspektive*, koji su potom prihvatili mnogi funkcionalni lingvisti.

¹⁰ Brojevi se stranica za ovu bibliografsku jedinicu odnose na paginaciju u ispisu teksta objavljenoga na internetu.

¹¹ U tom smislu i Josip Silić upozorava da bi „komunikativnu zasićenost odnosno komunikativni dinamizam trebalo (...) promatrati u suodnosu dato-novo, a ne u suodnosu tema-rema“ (usp. Silić 1984: 67).

¹² Tu je teoriju već od sedamdesetih godina 20. stoljeća u jezikoslovnoj kroatistici razvijao Josip Silić (1975. doktorska disertacija *Organizacija vezanoga teksta: Lingvističko-stilistički pristup nadrečeničnom jedinstvu hrvatskoga književnog jezika*; 1979. članak *Od rečenice do teksta: Teorijsko-metodološke napomene* te 1984. knjiga *Od rečenice do teksta: Teorijsko-metodološke pretpostavke nadrečeničnog jedinstva*). Nažalost, nakon tih sjajnih početaka (kada se doista moglo utvrditi da je hrvatsko jezikoslovlje u europskom trendu) malo je toga u kroatistici učinjeno u razradi i primjeni predstavljenog teorijsko-metodološkog modela. Prvi je put ta teorija doživjela svoju gramatičku potvrdu istom 2005. godine – u Silić–Pranjakovićevoj *Gramatici hrvatskoga jezika*: ne samo da se – u sklopu sintakse – govori i o *rečenici* i o *iskazu*, da se razmatra i *gramatičko ustrojstvo* rečenice i *obavijesno ustrojstvo* iskaza, pa onda i redosljed sintaktičkih jedinica u rečenici kao gramatičkoj jedinici i redosljed članova rečenice kao obavijesne (komunikacijske) jedinice nego se razmatraju i načini povezivanja rečenica u tekst te ustrojstvo teksta (usp. Silić–Pranjaković 2005: 276–284, 359–363, 365–374).

U dobre strane praškoga učenja svakako valja upisati činjenicu da se rečenica – u ranijim razdobljima strukturalističkog jezikoslovlja najkompleksniji jezični znak – nastoji sagledati u vlastitome (jezičnom) (kon)tekstu; naime samo se na taj način može utvrditi njezino obavijesno ustrojstvo. Evidentno je dakle da se u obzir počinje uzimati (i to više no deklarativno) i komunikacijska *funkcija* jezika. Još je jedan važan koncept u vezi s komunikacijskom funkcijom jezika – već spomenuti *komunikacijski dinamizam*: komunikacija se dakle poima kao dinamična pojava, pa se stoga *obavijesnost* ne tumači istom kao +/- kategorija (dakle nije riječ o binarnoj opoziciji *obavijesno ~ neobavijesno*), već se, naprotiv, utvrđuju različiti stupnjevi komunikacijske vrijednosti koje u određenom (kon)tekstu imaju pojedini dijelovi iskaza. Upravo zahvaljujući zamisli o uključivanju rečenica u tekst, praška se nadrečenična sintaksa predstavila – u najboljem smislu riječi – (i) kao *gramatika teksta*: opisala je načine povezivanja rečenica u tekst (linearni i paralelni tip veze); upozorila je na elemente koji signaliziraju uključenost rečenice u kontekst (tzv. signale kontekstualne uključenosti) te ponudila njihovu iscrpnu klasifikaciju,¹³ riješivši, štoviše, time i problem tzv. nekonstitutivnih dijelova rečeničnoga ustrojstva (s kojima se rečenična sintaksa nije uspijevala nositi); priskrbila je (jedine prihvatljive) kriterije za ustanovljavanje (ne)obilježnosti redosljeda sintaktičkih jedinica. Riječju, usmjerivši se – u konačnici – na ustrojstvo teksta, funkcionalna (aktualna) rečenična perspektiva ne samo da je pokazala što pretpostavlja *gramatičko* bavljenje tekstem nego je – s nove *perspektive* – uspješno prevladala uočena ograničenja rečenične sintakse. Time su, iako svoju teoriju – znamo – nisu nazivali gramatikom teksta, a do razine teksta dolazili su istim udruživanjem rečenica u *nadrečenično jedinstvo*, pražani pokazali što bi, uistinu, gramatika teksta mogla (ili trebala) biti. Drugim riječima, ponudili su (jedan, ali ne i jedini mogući) model po kojemu se ona mogla uspostaviti.

Nesumnjivo iznimno respektabilna i utjecajna, praška se teorijska misao i sama suočila s nekim zamkama i vlastitim ograničenjima. Možda najveći njezin previd prepoznajemo, samo naizgled besmisleno, u najvećoj njezinoj vrijednosti – u učenju o kontekstualno uključenoj rečenici. Naime, razvivši se kao (supra)sintaktička teorija, ona je jedini logičan put mogla prepoznati u pu-

¹³ Signali se kontekstualne uključenosti u pravilu svode na (tekstne) konektore. Josip Silić ih dijeli na gramatičke, leksičko-gramatičke, leksičke i stilističke. Leksičko-gramatički se dalje dijele na konektore-partikule, konkluzivne, intenzivne i verifikativne konektore; leksički mogu biti reprizni, sinonimski, deiktički, komparativni, amplifikativni, metonimijski, sinegdoški, ekskluzivni, nominalni, eksplikativni, konfrotativni, derivativni, lokalni, temporalni, spacijalni, koncesivni, kondicionalni, kauzalni, finalni, modalni i kvantitativni; stilistički su leksičkostilistički i gramatičkostilistički (usp. Silić 1984: 109–132). Mogući ćemo prigovor da *signali kontekstualne uključenosti* i ne moraju biti isključivo konektori (ma koliko *rastegli* i kompleksno tumačili sam pojam *konektora*) ipak otkloniti upućujući na činjenicu da se u istome teorijskom modelu govori i o signalima sinsemantičnosti rečenice (usp. Silić 1984: 103–107).

Mirna Velčić – koja svoju monografiju *Uvod u lingvistiku teksta* posvećuje upravo konektorima (i to u argumentacijskom diskursu) – izdvaja sljedeće kategorije konektora (u pravcu od gramatikalizacije prema leksikalizaciji): relativni, veznički, priložni, frazeologizirani i propozicionalni konektori (usp. Velčić 1987: 30).

tu od rečenice do teksta. Utoliko i sam pojam kontekstualno *uključene* rečenice predstavlja svojevrsan teorijski paradoks: implicite on sugerira kontekstualnu *isključenost* kao primarno i prirodno *stanje* rečenice (znamo, dakako, da je takvo polazište breme koje aktualna sintaksa nasljeđuje od rečenične sintakse). Smatramo, međutim, da upozoravanje na tu *izokrenutu logiku* nije puko teoretsko (ili teoretizirajuće) cjepidlačenje! S jedne strane u takvoj će se konstelaciji moći zaključivati o, ipak, drugorazrednosti i/ili sekundarnosti *funkcionalnog aspekta* rečenične analize – iako će, istina, Firbas naglašavati da se funkcionalna rečenična perspektiva ne pridodaje na prethodno uspostavljenu semantičku i sintaktičku (gramatičku) rečeničnu strukturu, nego da je, naprotiv, govornici ostvaruju stvarajući rečenice, odnosno da se komunikacijska svrha izvršava od samog početka procesa kreiranja rečenica/iskaza (Firbas 2003: 13, usp. i Firbas 1992: 22).¹⁴ S druge pak strane na logici je *naknadna* udruživanja rečenica u tekst zasnovano i poimanje teksta kao svojevrsne, mogli bismo reći, *sintetski* (upravo umjetno) stvorene nadrečenične jezične strukture (gledište je to koje je, napokon, sadržano i u samom pojmu i terminu *nadrečenično jedinstvo*). S tim je onda u vezi i zamijećena nemogućnost takve, u osnovici *suprasintaktičke* teorije da u pravome smislu riječi sagleda nadasve kompleksan pojam teksta. Potvrdila su se time iskustva drugih jezikoslovnih disciplina i/ili teorija da se ni jedna jezična jedinica ne može definirati iz nje same (korespondentan je primjer problem sintaktičkoga određenja rečenice; usp. Badurina 2008: 9–16). Ako tako što – naime činjenicu teorijske insuficijencije suprasintakse/gramatike teksta – i nevoljno priznajemo, moramo biti svjesni da će, u pravilu, upravo na prepoznatim manjkavostima jednoga teorijskog pristupa izrastati novi.

(b) Sistemska funkcionalna teorija i funkcionalna gramatika

S jedne strane koincidirajući s praškom aktualnom sintaksom, s druge predstavljajući se kao njezina protuteža, razvijaju se novi funkcionalistički pravci europskoga strukturalizma – *sistemska funkcionalna lingvistika (teorija)*, a potom i *funkcionalna gramatika*.

Izgrađujući svoju *sistemsku funkcionalnu lingvistiku (teoriju)*, a potom i njezin „gramatikalizirani“ izdanak – *funkcionalnu gramatiku* na strukturalističkim temeljima De Saussureova (i desosirovskoga) tipa, ali i pod utjecajem praškoga funkcionalizma, M. A. K. Halliday¹⁵ novo težište nove – ne više for-

¹⁴ Takvo (u svakom slučaju prihvatljivo!) gledište u praksi (i u našoj *gramatičkoj svijesti*) ostaje više deklarativno no stvarno. Sintakse, u najboljem slučaju, spominju *gramatičko* i *obavijesno* ustrojstvo, i to upravo tim redoslijedom, *primarnom* (i „pravom“) smatra se sintaktička (gramatička) rečenična analiza, a sve ostalo može biti samo hvale vrijedan *odatak* i sl.

¹⁵ Michael Alexander Kirkwood Halliday (r. 1925) započinje svoje djelovanje u Europi. Njegovi se prinosi funkcionalnoj lingvistici bilježe već od 60-ih godina 20. stoljeća u sklopu tzv. *londonske škole* (J. R. Firth, B. Malinowski i sljedbenici M. A. K. Halliday i R. A. Hudson; usp. Malmkjær 1991: 158). U tim se ranijim razdobljima uz njegovo ime vezuje upravo pravac sistemske funkcionalne lingvistike (teorije), odnosno sistemske teorije (gramatike). Međutim, od 1976. godine Halliday djeluje u Australiji, na Sveučilištu u Sydneyu, pa primarno europska funkcionalna teorija nalazi odjeka i na novom kontinentu (University of Sydney; Macquarie

malne, već, naprotiv, *funkcionalne – gramatike* uspostavlja na *funkcionalnosti* opisivanoga sustava za govornike određene jezične/društvene zajednice. Funkcionalni se jezični potencijal – a potencijal su jezika, dakako, njegove komunikacijske mogućnosti – ne može pritom ostvariti u jedinicama manjima od teksta ili, drukčije rečeno, mi komuniciramo tekstovima. Tekst je naime primjer jezika u uporabi ili, Hallidayevim riječima, *ljudi kad govore ili pišu proizvode tekstove* (usp. Halliday 2004: 3). Novi su pogledi na jezik – i jezičnu komunikaciju! – priskrbili i nove definicije teksta: tekst je *svaka jezična pojava, bez obzira na medij kojim se pronosi, u kojoj smisao prepoznaje onaj koji zna taj jezik* (na istome mjestu, a prema Halliday–Hasan 1976), odnosno tekst je sve što je izgovoreno ili napisano. Prema tome slijedi da i *jezik* (jezični sustav) mora biti više no slijed rečenica¹⁶ – jer povezanost je između dijelova teksta drukčijega tipa negoli ona koja se uspostavlja među dijelovima rečenice/iskaza (usp. Halliday–Hasan 1976: 2). Iz toga proizlazi da jeziku valja pristupati preko *teksta* (i *diskursa*). Naime, ako komuniciramo tekstovima, onda je sasvim očekivano da upravo *tekst* postane objekt zanimanja gramatičara. Oni pak na nj mogu motriti iz dva različita kuta: u *prvom* je slučaju u središtu tekst sam po sebi (i tada će se njegov istraživač upitati: *Zašto određeni tekst – meni ili kome drugome – znači upravo to što znači?*), u *drugome* na tekst će se gledati kao na sredstvo za spoznavanje čega drugoga (pa će znanstvenik nastojati odgovoriti na pitanje *što tekst otkriva o jezičnome sustavu na kojemu je izgovoren ili napisan*). Ta su dva pristupa, dakako, komplementarna: ne možemo ustanoviti značenje teksta, sva njegova moguća različita čitanja bez uspostavljanja odnosa s cjelinom jezičnoga sustava te, na isti način, ne možemo gledati na tekst tek kao na sliku ili kao na odraz jezičnoga sustava bez razumijevanja što tekst znači, ali i zašto znači upravo to što znači (usp. Halliday 2004: 3).

Konkretno i posljedično – a model je taj koji će afirmirati upravo Hallidayeva funkcionalna gramatika (usp. Halliday 2004) – u gramatičkim će opi-

University, Sydney). Kasnije će, od polovice 80-ih, Halliday razviti funkcionalnu gramatiku/lingvistiku. Štoviše, godine 2004. objavio je (u redakciji Christiana M. I. M. Matthiessena) i treće izdanje svoga pozamašna *Uvoda u funkcionalnu gramatiku* (*An Introduction to Functional Grammar*, usp. Halliday 2004).

Zanimljivo će se, po svoj prilici, biti upoznati i s Hallidayevim komentarom vlastitih lingvističkih teorija. Progovorivši u 90-im godinama 20. stoljeća o ishodištima svoje *systemske funkcionalne lingvistike*, kasnije i *funkcionalne gramatike* i sâm se osvrnuo na *intelektualnu tradiciju europske lingvistike*, a koja se razvijala na De Saussureovim i desosirovskim zasadama te na posljedku posebno izdvojio prašku školu i francuski funkcionalizam; kao bitne je pak značajke svoje lingvističke teorije istakao usmjerenost na funkcionalnost i semantiku (naspram formalističkim i sintaktičkim pristupima), pa odatle i usmjerenost na *tekst* (prije negoli na rečenicu), odnosno na jezičnu uporabu (prije negoli na *gramatičnost*) (usp. M. A. K. Halliday, 1994, *Systemic theory*, u: Halliday 2003: 433–441, navodi sa str. 433; riječ je inače o enciklopedijskoj natuknici koju je M. A. K. Halliday priredio za izdanje *Encyclopedia of Language and Linguistics*, Vol. 8, ur. R. E. Asher, Pergamon Press, 1994, str. 4505–4508).

¹⁶ Spomenimo, takvo je poimanje teksta kao *semantičke jedinice* (a ne jedinice forme) najavljeno u već 1976. godine objavljenoj knjizi *Cohesion in English: tekst se ne sastoji od rečenica, on je ostvaren ili kodiran rečenicama* (usp. Halliday–Hasan 1976: 2).

sima jedinice nižega ranga (rečenice/iskazi,¹⁷ leksemi, morfemi, fonemi) biti motrene kroz vizuru teksta (ali i konteksta u kojemu se tekst pojavljuje i ostvaruje, te u njemu vrši svoju komunikacijsku zadaću). Dakle, ne samo uvažavajući nego i u prvi plan postavljajući funkcionalnu narav jezika – što se neupitno potvrđuje u svakodnevnim komunikacijskim situacijama u društvenim/jezičnim zajednicama te, u vezi s time, sposobnosti jezičnoga sustava da u njima ostvari svoju pravu svrhu – funkcionalna je gramatika, očekivano, promijenila perspektivu: u opisu je jezičnoga sustava krenula u smjeru *od teksta prema rečenici!* Ili, drugim riječima (uvažavajući naslijeđeni *gramatički* model razmišljanja), rečenica je naposljetku (ponovno) integrirana u vlastiti, *prirodni* kontekst.

(c) Gramatika/lingvistika (teorija) teksta

Slična se pojava *pomicanja težišta* teorijskoga pristupa zamjećuje i u mlađoj lingvističkoj disciplini – *lingvistički teksta*. Međutim, moramo odmah naglasiti: ne sugeriramo ovdje postojanje jedne i jedinstvene lingvistike teksta, nego pod tim kompleksnim pojmom kanimo obuhvatiti niz (više-manje srodnih) pravaca koji su se (lingvistički¹⁸) bavili tekстом.

Gramatički (europski, pa onda i strukturalistički) počeci discipline sežu u 70-e godine 20. stoljeća, i to ponajprije na austrijska, njemačka i nizozemska sveučilišta. Ovdje ćemo – prigodno, praktično i simbolično – razvoj gramatike/lingvistike/teorije teksta prikazati kroz zanimljivu priču o genezi jedne knjige.

Godine 1972. Wolfgang Dressler, profesor bečkog sveučilišta, objavio je knjigu *Einführung in die Textlinguistik*. Knjiga je bila iznimno dobro prihvaćena, no kao takva ipak nije doživjela prijevod na engleski: zaključeno je da su se u svega nekoliko godina *temeljito izmijenili uvjeti za znanost o tekstu*. Naime u potrazi za novim teorijama i metodama *suvremene su tendencije dovele do temeljito izmijenjenih uvjeta za znanost o tekstu, prije negoli do pukog zahvaćanja novog objekta istraživanja starim metodama*. Bitna je značajka te evolucije *interdisciplinarna suradnja, znatno veća no što je postojala u tradicionalnoj lingvistici* (usp. De Beaugrande–Dressler 1981: XIII). Dakle prevodilac knjige Robert de Beaugrande, profesor floridskog sveučilišta, postao je i njezin suautor. Novi je rukopis, kako u predgovoru ističu dvojica autora, obogaćen interdisciplinarnim vizurama: ujediniio je naime *tradicionalnu nadreče-*

¹⁷ Halliday razlikuje *klauzu* (*clause*) kojom se prenosi obavijest (usp. Malmkjær 1991: 143 i d.; *temu*, koja dolazi na početku, kombinira se s ostatkom rečenice – *remom* i čini poruku, što se zacijelo može pripisati utjecaju pražana, odnosno funkcionalne rečenične perspektive) i *rečenicu* (*sentence*) kao jedinicu pisanog jezika i gramatičku jedinicu („the highest unit of punctuation on the graphological rank scale and has evolved in the writing system to represent the clause complex as the most extensive domain of grammatical structure“; Halliday 2004: 371 i d.)

¹⁸ Odmah uvodno razjasnimo razloge suzdržanosti: zanimanja će se za tekst (o kojima će ovdje biti riječi) kretati u široku rasponu od gramatičkih (strukturalističkih) početaka do razvoja više-disciplinarne teorije teksta. Odatle i pluralizam naziva, koje usprkos dodirnim točkama (kao i činjenici da ih ovdje, prigodno, podvodimo pod zajednički, ali dinamičan pojam *lingvistika teksta*) nećemo smatrati sinonimima: *gramatika/sintaksa teksta*, *lingvistika teksta*, *teorija teksta*.

ničnu lingvistiku sa širokim rasponom interdisciplinarnih istraživanja proizvodnje, recepcije i korištenja tekstova u ljudskoj interakciji. Napokon, pitanje je li moguće – a i potrebno – spekulirati o tome koliko je evolucija lingvistike teksta posljedica logičnoga, očekivanog razvoja same teorije, a koliko je potaknuta i ubrzana (ili, možda, čak i uvjetovana?!) neposrednim doticajima s prvotno na američkom kontinentu razvijanim *pragmalingvističkim* pristupima jezičnoj djelatnosti, kao i s također američkim iskustvima višedisciplinarno koncipirane *analize diskursa*.¹⁹ Drugim riječima, knjiga *Einführung in die Textlinguistik / Introduction to Text Linguistics* (objelodanjena 1981. i na engleskom i na njemačkom jeziku) predstavlja upravo simbolično sjedinjenje dvaju pristupa, europskoga (strukturalističkog) i američkoga (u prvome redu diskursnog i pragmatičkog/pragmalingvističkog), i u tom smislu označuje važnu prekretnicu u teorijskim promišljanjima teksta.

U temeljima je novoga pristupa jeziku i, posebno, jezičnoj komunikaciji redefiniranje *egzaktosti* lingvistike kao znanosti: *komunikacija* kao *ljudska aktivnost* ima svoja vlastita fizikalna, matematička i logička svojstva, pa se lingvistika ne smije nekritički ravnati prema „klasičnim“ egzaktnim znanostima, fizici, matematici i formalnoj logici. Neopravdano rigidna primjena gledišta *egzaktnih* znanosti (čemu su, kao što znamo, u jezikoslovlju bili skloni strukturalisti) može samo *dehumanizirati* predmet istraživanja (tj. jezik) do točke u kojoj istraživanja postaju irelevantna. U tome će se smislu – ne negirajući, ali nadrastajući tradicionalnu strukturalističku lingvističku paradigmu – nova teorija teksta naći pred nimalo lakim zadatkom određenja svoga ključnog pojma – pojma *tekst*.

Dvojica su autora u knjizi koju supotpisuju krenula od temeljnoga pitanja: *što tekst čini tekstom* odnosno *po čemu ga prepoznavamo kao tekst*. Nastojeći ponuditi odgovor na postavljeno pitanje, fokus su znanstvenoistraživačkih interesa nužno pomakli s rečenice (tj. iskaza) i međurečeničnih (tj. međuiskaznih) veza na sam tekst i njegova bitna (konstitutivna) svojstva – na *tekstualnost*. S novih su motrišta za tekst ustanovili da je *komunikacijski događaj* u kojemu se susreće sedam standarda/kriterija tekstualnosti (ili konstitutivnih načela teksta): dva su od njih – kohezija i koherencija – na tekst usmjerena (*text-centred notions*), a preostalih je pet – intencionalnost, prihvatljivost, informativnost, situativnost i intertekstualnost – usmjereno na sudionike komunikacijskoga procesa (*user-centred notions*), dakle izravnije se tiču izvanjezičnih okolnosti u kojima se komunikacija odvija (usp. De Beaugrande–Dressler 1981: 7). Štoviše, ako i samo jedan od tih standarda nije zadovoljen,

¹⁹ O (su)odnosu pragmatike/pragmalingvistike i analize diskursa usp. Laurel J. Brinton, *Historical Discourse Analysis*, u: Schiffrin–Tannen–Hamilton 2001: 138–160, navedeno na 138–139. Zanimljivo da se moguća, no po svoj prilici ipak tanka razdjelnica među dvjema znanstvenim disciplinama uspostavlja upravo s obzirom na veću usmjerenost na tekst kao produkt (*statičnija* analiza diskursa) ili pak na sudionike komunikacije (*dinamičnija* pragmalingvistika). Naime isti je to ključ po kojemu ovdje (načelno) razlikujemo lingvistiku teksta i analizu diskursa, ali i po kojemu upravo nastojimo uspostaviti razlikovanje različitih teorijskih pristupa rečenici/iskazu kao konstitutivnom elementu najkompleksnije jezične strukture – teksta i/ili diskursa.

utvrdit će autori, tekst neće biti komunikativan. A nekomunikativan je tekst *ne-tekst*.

Naposljetku – rezimirajući dosege ovdje samo skiciranih i bliskih i različitih nadrečeničnih i/ili tekstnih teorija – smatramo da je sasvim opravdano postaviti pitanje *je li uopće moguće govoriti o gramatici teksta* odnosno *može li se ona – takva gramatika – uspostaviti?* Ipak ne mislimo da smo time doveli u pitanje opravdanost najavljene teme. Naprotiv! Čvrsto smo uvjereni ne samo u to da *tekst* mora zauzeti važno mjesto u lingvističkim teorijama nego i u nužnost *obuhvaćanja* razine teksta gramatičkim opisima/propisima.

I kad smo već ovaj tekst započeli s paradoksom – a paradoks, podsjetimo, prepoznajemo u posvemašnjoj nezainteresiranosti tradicionalne gramatike za, mogli bismo reći, temeljnu jezičnu strukturu, za *tekst* – nećemo zazirati od toga da s paradoksom i završimo! Ovdje spominjani i barem u glavnim crtama predstavljeni teorijski pravci rječito svjedoče o tome kako je razmjerno porastu zanimanja jezikoslovaca za *tekst* raslo i njihovo uvjerenje u nedostatnosti i nemoći sintakse, gramatike i uopće lingvistike pred (novim) predmetom istraživanja. Spoznaje koje su iz toga uslijedile – svakako ohrabrene vrijednim prinosima istraživača različitih teorijskih provenijencija (u prvome redu pragmalingvisti, a potom i filozofa, antropologa, kognitivista, psihologa, sociologa itd.) – dale su zamaha novouspostavljenoj *teoriji teksta* (dakako, ne kao jedinstvena, nego, naprotiv, kao nadređena pojma djelimično različitim teorijskim promišljanjima *teksta* i/ili jezične komunikacije).

Upravo to je bila naša intencija: željeli smo naime pokazati što bi mogla ili trebalo da bude sintaksa/gramatika teksta, što je pak ponudila lingvistika teksta te u kojim se smjerovima dalje razvija teorija teksta. Sintetizirajući navedeno želimo naglasiti kako smatramo da svaki od predstavljenih pristupa ima svoj legitimitet, a – po svojoj prilici – tek udruženi mogu ponuditi odgovor na temeljno pitanje: *što je zapravo tekst?*

No, vratimo se – na samome kraju – našem polazištu: *gramatici!* Iz gramatike je (točnije: iz sintakse) – barem na ovim našim, europskim prostorima – sve krenulo. No, srećom, ne samo da su manjkavosti i ograničenja tradicionalne sintakse inicirala razvoj novih teorija nego su, povratno, novim teorijskim prinosima trajno obilježeni (i unaprijeđeni!) sintaktički/suprasintaktički opisi jezika (usp. Badurina 2008: 13–16). Napokon, a to smatramo i ponajvećim dobitkom, tekst je (a time i jezična komunikacija) prestao biti u zoni *sljepo pjege* jezikoslovnih istraživanja, ali i novijih gramatičkih opisa.

Literatura:

- Badurina, Lada, 2008, *Između redaka: Studije o tekstu i diskursu*, Hrvatska sveučilišna naklada – Izdavački centar Rijeka, Rijeka – Zagreb.
- Crystal, David, 1992, *An Encyclopedic Dictionary of Language and Languages*, Penguin Books.
- Crystal, David, 1997, *The Cambridge Encyclopedia of Language*, Second edition, Cambridge University Press.
- De Beaugrande, Robert-Alain – Dressler, Wolfgang, 1981, *Introduction to Text Linguistics*, Longman, London UK – New York USA (također i na internetskoj adresi http://www.beaugrande.com/introduction_to_text_linguistics.htm, posjet 16. siječnja 2011) [hrvatski prijevod: *Uvod u lingvistiku teksta*, prevela Nikolina Palašić, Disput, Zagreb, 2010]
- De Beaugrande, Robert-Alain, 1992, *The heritage of functional sentence perspective from the standpoint of text linguistics*, *Linguistica Pragiensa* 34/1–2, str. 2–26 i 55–86; <http://www.beaugrande.com/LinguisticaPragiensa.htm>, posjet 16. siječnja 2011.
- De Beaugrande, Robert-Alain, 1997, *New Foundations for a Science of Text and Discourse*, CT: Ablex; http://www.beaugrande.com/new_foundations_for_a_science.htm, posjet 16. siječnja 2011.
- De Beaugrande, Robert-Alain, 2003, *There's no such thing as syntax – And it's a good thing, too...*, In Honour of Jan Firbas, <http://www.beaugrande.com/FirbasFest.htm>, posjet 16. siječnja 2011.
- Firbas, Jan, 1992, *Functional Sentence Perspective in Written and Spoken Communication*, Cambridge University Press.
- Firbas, Jan, 2003, *Notes on some basic concepts of the theory of FSP: With a response to Robert de Beaugrande, 2003*, In Honour of Jan Firbas, <http://www.beaugrande.com/FirbasFest.htm>, posjet 16. siječnja 2011.
- Glovacki-Bernardi, Zrinjka, 1990, *O tekstu*, Školska knjiga, Zagreb.
- Halliday, M. A. K. – Hasan, Ruqaiya, 1976, *Cohesion in English*, Longman, Pearson Education Limited, Edinburgh Gate, Harlow, UK.
- Halliday, M. A. K., 2002, *Linguistic Studies of Text and Discourse*, edited by Jonathan J. Webster, Volume 2 in the *Collected Works of M. A. K. Halliday*, Continuum, London – New York.
- Halliday, M. A. K., 2003, *On Language and Linguistics*, edited by Jonathan J. Webster, Volume 3 in the *Collected Works of M. A. K. Halliday*, Continuum, London – New York.
- Halliday, M. A. K., 2004, *An Introduction to Functional Grammar*, 3rd edition, revised by Christian M. I. M. Matthiessen, Arnold Publishers.
- Ivanetić, Nada, 1995, *Govorni činovi*, Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Ivanetić, Nada, 2003, *Uporabni tekstovi*, Zavod za lingvistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
- Malmkjær, Kirsten (ur.), 1991, *The Linguistics Encyclopedia*, Routledge, London – New York.
- Malmkjær, Kirsten – Williams, John (ur.), 1998, *Context in Language Learning and Language Understanding*, Cambridge University Press, Cambridge, UK.
- Matthews, Peter H., 2007, *Oxford Concise Dictionary of Linguistics*, Second edition, Oxford University Press.
- Schiffrin, Deborah – Tannen, Deborah – Hamilton, Heidi E. (ur.), 2001, *The Handbook of Discourse Analysis*, Blackwell Publishing.

- Silić, Josip, 1979, *Od rečenice do teksta: Teorijsko-metodološke napomene*, Umjetnost riječi, god. XXIII, br. 2, str. 79–92.
- Silić, Josip, 1984, *Od rečenice do teksta: teoretsko-metodološke pretpostavke nadrećeničnog jedinstva*, Sveučilišna naklada „Liber“, Zagreb.
- Silić, Josip – Pranjaković, Ivo, 2005, *Gramatika hrvatskoga jezika: za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb.
- Velčić, Mirna, 1987, *Uvod u lingvistiku teksta*, Školska knjiga, Zagreb.

Lada BADURINA

TEXTUAL GRAMMAR – HOW TO PROCEED?

Summary

Guided by the (relatively modest) grammatical experience with text, understood as the most complex level of sentence structure, this paper will confront the central question: why (structuralist) grammar did not get very far in dealing with text, but also vice versa – why the text seems to resist the rulings of structuralist grammar? Firstly, we shall evaluate how individual structuralist schools contributed to the growth of linguistic interest for text (primarily, those which adopted the functional perspective on sentence such as the Prague linguists; furthermore, representatives of the systemic functional linguistics/theory and M. A. K. Halliday's functional grammar; finally those pertaining to a more recent discipline known as textual linguistics). Various paradigms will help us in defining the limits of (new) textual grammar and in pinpointing the tasks which it can answer to, but even more importantly, they will convince us that a fuller understanding of text, especially when it comes to its communicative essence, a multidisciplinary model is required. It has been duly confirmed that no grammatical model has proven to be successful in answering the crucial question – what makes text what it is, i.e. what enables the speakers to recognize it as such in course of communication.

Key words: text, grammar, functional sentence perspective, functional grammar, text linguistics